

kao jedino validno rešenje svakako ne zahteva ovaj uslov. O poslednjem, trećem kriterijumu sam već govorio i nije teško razumeti poentu – postoji trenutak kada „zašto“ nije smisljeno, npr. zašto početak ima i kraj, zašto je nešto levo, zašto ptica leti, zašto sunce sija i sl..

Pošto dakle nemamo ovo apsolutno rešenje za smisao, u literaturi i životu se pominje više mogućih varijanti – kandidata za to počasno mesto: deca, dostizanje sreće, ljubav, postizanje vrline, blaženstvo, zasluženje večnog života, samorealizacija – ostvarenje onoga što zaista jesmo. Postoje i razne druge ponude na ovom tržištu smisla, tipa moći, bogatstva, časti, mudrosti, slave, doživljavanja svega što se može doživeti, proputovanja zemaljske kugle, i sl, no to se ili principijelno sadrži u prethodnim glavnim varijantama ili su u pitanju ekskluziviteti. Te prethodne, glavne pozicije se unekoliko preklapaju i nije ih uvek moguće posebno sagledavati, ali ću ih ja ipak pokušati nekako proanalizirati, koristeći tu i tamo pomoć jedne zamišljene osobe.

Deca i smisao

Zamislimo odmah tu jednu prosečnu osobu i podvrgnimo je blagom psihološkom maltretiranju u našem izmišljenom ispitivanju: – Zašto idete na posao? – Da bih zaradio novac. – Zašto Vam treba novac? – Da bih imao za život. – A zašto bi živeli?? Tajac.. Tako se u svemu što radimo ili mislimo uvek nađemo na istom: „Zašto živimo?“ ili „Šta je smisao života?“ Ova osoba posle kratke pauze može reći da želi da živi da bi izvela decu na put, ali onda možemo nastaviti sa – zašto imati decu i izvesti ih na put?. – Da bismo produžili vrstu, da bi ostalo nešto iza nas. – Jel Vi mislite da je život lep i ljudi srećni? – Ima i srećnih i nesrećnih, i dobrog i lošeg u životu. – A čega ima više? – Možda ipak više onog lošeg. – Da, i ja mislim, pa zašto bi produžili ovu više nesrećnu, nego srećnu vrstu – da bi bilo još više nesrećnika??“ Opet tajac.. – Uostalom, gnjavimo mi, nije li to dokaz da Vi kao biće i Vaš ži-

vot nije smislen, ako je ceo smisao u deci? – Nije, deca su deo mene. – Ne razumem, kao noga ili ruka ili uvo? – Ne tako, nego moja krv, moji geni. – Znači klonovi? – Ne, posebni, ali moji? – Znači ipak posebni, bića za sebe? – Pa da, ali.. – Znači da, ono ali u ovom slučaju nema logike, ili su posebni ili nisu, ne mogu biti malo posebni ili malo odvojeni. – Dobro, u pravu ste, jesu odvojeni. – Ispada tako da je sve Vaše, što je smisleno u njima, iz čega sledi da ste Vi besmisleni, da su Vaši roditelji bili isto to dok Vas nisu dobili itd. Kao nekom magijom bi se tako smisao prebacivao sa roditelja na decu i čim postanete roditelj postanete obesmišljeni?? Kao kad iz one lutke izleti leptir, i ona ostane mrtva i prazna, tako bi to znači bilo i sa nama? – Tako nekako, mada malo preterujete. – Možda malo, tek da pojačam „logiku“ ove ideje smisla. Istom tom „logikom“ naša deca bi dakle imala smisao samo zato što su naša deca, što su naš smisao, ona po sebi taj smisao nemaju, je li to održivo?.. Čak i da je to stvarno tako, šta ćemo sa onima koji su razočarani u decu ili sa onima koji dece nemaju, ili su ih tragično izgubili, jel to znači da su njihovi životi prebrojavanje zrnaca peska u pustinji??... Šta ćemo sa starim ljudima? Oni su onda duplo obesmišljeni, pošto i njihova deca već imaju svoju decu. Znači li to da je život od neke šezdesete godine, prosečno gledano, samo istorijska činjenica?..

Pored ovoga, postoji tu još jedan psihološko-filozofski problem vezan za tu celu priču o deci i roditeljima koji u tome vide smisao svog života. Ako deca jesu bića za sebe, a jesu, ona to treba i da potvrde u svom odrastanju, da se odvoje od vas i krenu svojim putem kada budu spremni. Međutim kako da krenu u realizaciju svoga života ako ste ih zarobili vašim smislom, ako ste ih vezali lancima vaše obesmišljenosti koja bi tada neminovno nastupila. Jeste li razmišljali o tome da li im pomažete rečima: „Vi ste mi sve u životu“, „Živim za vas“, „Moj život nije važan“, do eksplicitnog „Vi ste smisao mog života“? Ne pomažete, verujte mi.. I sada ćete mi reći da je, bez obzira na sve, vaš smisao i to da oni odrastu i odu od vas!?!.. To je, shodno vašoj poziciji smisla, neubedljivo kao kad biste rekli: „Moj smisao je da se obesmi-

slim“..?? Em nije saglasno zakonima logike ljudskog uma, em je istinito sa velikim „I“!? Da, baš tako, jeste nelogično i jeste velika istina. Kako?

Nelogičnost je ovde evidentna u formi izjave i ne treba pojašnjenje. Što se tiče velike istine, smisao roditelja jeste, naime, da se u toj prokreaciji, u tom nastavljanju života kroz život koji su dali sami biološki obesmisle. I jedno i drugo je nama ljudima teško prihvatljivo. Jer iako generalno nismo neki šampioni u uvažavanju logike, ovako upadljive nelogičnosti nam bodu oči, kao što nam se, s druge strane, ovako teške istine teško primaju. Mislim, reći ćete i vi i mnogi drugi nešto nalik ovoj istini, ili će to biti potvrđeno ako se kaže, no može li vam se stvarno verovati, možete li vi sebi biti uverljivi? Verujem da biste želeli da verujete u to, jer ne sumnjam da volite svoju decu, ali koliko vas može da živi u duhu najlepših reči ikad rečenih o deci u knjizi „Prorok“, Halila Džubrana. Možda je malo duži citat, možda ste i čitali tu knjigu, ali je toliko lepo da nikad nije neinspirativno:

Vaša deca nisu vaša.

Ona su sinovi i kćeri žudnje Života za samim sobom.

Oni nastaju preko vas, ali ne od vas,

I, premda su sa vama, ona vam ne pripadaju.

Možete im darovati svoju ljubav, ali ne i svoje misli,

Jer ona imaju misli sopstvene.

Možete im skućiti tela, ali ne i duše,

Jer duše njihove obitavaju u kući sutrašnjice, koju vi ne možete pohoditi, čak ni u snovima svojim.

Možete težiti da budete kao oni, ali ne pokušavajte da ih terate da budu kao vi.

Jer život ne ide unazad, niti se zadržava u prošlosti.

Vi ste lukovi iz kojih se deca vaša poput živih strela odapinju napred.

Strelac vidi metu na stazi beskraja i On vas savija snagom svojom, kako bi strele njegove letele hitro i daleko.

Neka vas sreća ispuni što vas Strelac savija u ruci svojoj;

Jer, baš kao što voli strelu što leti, On voli i postojani luk.

Bolno istinito.. Možete li onda vi koji kažete da su deca jedini smisao prihvatiti ovo, živeti i delovati u skladu sa tim? Možemo li i mi ostali, koji isto volimo svoju decu, ali tražimo neko drugo značenje smisla, možemo li i mi stvarno osvestiti i pomiriti sa sobom ovu istinu? Ali stvarno postići spokoj u duši? Reći ću u svoje ime da je meni, koji se praktično bavim ubeđivanjem ljudi u to, i koji sam to jasno osvestio, veoma teško da nađem mir u svemu tome. Dugo bi bilo da detaljno analiziram zašto, mogu vam samo nabaciti da je najveći razlog upravo činjenica da ipak malo više volimo sebe, nego što obično priznajemo i malkice manje svoju decu, nego što tvrdimo.. Neću vas više ništa pitati i širiti temu, samo ću konstatovati da su ovo krupni razlozi zašto deca ili, grublje, produženje vrste, kao smisao nije dovoljno ubedljiva ideja. Najzad, na najbazičnijem nivou argumentacije, sigurno da ovakav smisao ne bi prihvatili ni svi koji ih imaju, a izlišno je reći svi oni koji ih nemaju.

Sreća i smisao

Ova ista osoba može nakon ovakvog razuveravanja reći da se možda prevarila i da je ustvari pravi smisao života dostizanje sreće. Sreća kao cilj, dostignuće ili postignuće je inače jedan od najraširenijih odgovora na nagradno pitanje: „Šta je za Vas smisao života?“, no ne i bez mane. Osnovna mana je što je sreća (kako sam detaljno objašnjavao u prethodnoj knjizi) afekat, kratkotrajno emotivno stanje koje nastaje po ostvarenju nekog cilja. Što je cilj važniji i uloženi trud veći to je i veća sreća, što ne znači da se ne možemo radovati i nečemu što smo želeli i to nam palo sa neba. Trajno stanje sreće u normalnim uslovima nije moguće, a i da jeste nije zdravo i ne može se podneti. Niste to očekivali ili znate o čemu se radi? Svakako ću vam reći da bi to stanje moglo biti fatalno već i u dugom trajanju, kao što je to kod nekih duševnih bolesnika, dolazi do velike iscrpljenosti mozga i celog organizma, nismo predviđeni za to. Da malo digresiram,

eto još jednog dokaza da život nije i ne treba da bude isključivo lep, već šaren u nekoj finoj srazmeri. Kome se potrefi ili sam nađe tu meru, našao je i tajnu „zdravo lepog“ života. Oni koji šarenilo ne mogu da prihvate i hoće samo sreću obično posežu za kokainom, heroinom, amfetaminom i ostalim „inima“, sve do tačke kada od tolike sreće konačno ne umru. Već i sa te tačke, sreća ne može biti smisao, sem ako smisao nije umreti brzo i umreti srećan?! Pre će biti da, umesto sreće, možemo govoriti o zadovoljstvu kao potencijalnom smislu života, osećanju koje nastaje na ruševinama sreće, onom doživljaju toplote, tihe vatre koja vas može dugo grejati, a da se ne opečete.

Kako sam do sada, u više poglavlja, eksplicitno ili implicitno govorio o zadovoljstvu i njegovom značaju u našem životu, ovde ću se osvrnuti samo na smisaoni aspekt istog. O tome zadovoljstvu kao smislu možemo razmišljati i testirati tu ideju kod naše zamišljene osobe: Slažemo li se da biste posle ove priče pre glasali za zadovoljstvo umesto sreće? – Da, sigurno. – Dobro, samo opet imamo jedan problem. Recite mi kada ste poslednji put bili srećni, pa potom i zadovoljni? – Pre neki dan, kada samkupio novi Filipsov LED televizor sa ekranom od 115 cm i to ispod cene. – Lepo, sad mi recite da li ste bili srećni i posle zadovoljni zato što ste kupili TV ili ste kupili TV zato što ste hteli da budete srećni i zadovoljni? – Ne razumem, ne vidim razliku. – Deluje da je isto, ipak nije. Preformulisaću pitanje. Da li ste želeli da budete srećni, pa ste zato kupili TV ili ste želeli da kupite TV, a sreća i zadovoljstvo su došli kao rezultat? – Sad razumem, naravno da sam hteo da kupim TV i to me je obradovalo. – Znači, nije cilj, smisao te akcije bilo zadovoljstvo, nego nabavka televizora, a ovo drugo je usledilo. – Naravno, može li i biti drugačije? – Može, da je svrha, smisao Vašeg života sreća i zadovoljstvo, onda nije bitno šta do toga dovodi; moglo bi to biti i pomenuta droga ili prosta stimulacija slepoočnog režnja u Vašem mozgu, gde se po nekim istraživanjima krije „centar za sreću“. Svakako ćete pre stići do zadovoljstva, nego da se stalno mučite ostvarujući svoje ciljeve i želje..

To je, za ovaj nivo našeg saznanja, nezaobilazna mana zadovoljstva kao smisla, ono dolazi kao rezultat, nije cilj i svrha, smisao, iako dolazi na kraju i jeste negde naš vodič. Mi činjenica naslućujemo zadovoljstvo time što nas neke stvari motivišu više, neke manje, kako sam već govorio, no reč je o orjentirima, znakovima pored puta koji nas usmeravaju ka našim ciljevima. Od jednoćelijskih organizama pa do čoveka, svako biće na ovoj planeti je vođeno traženjem zadovoljstva ili izbegavanjem bola, no to je suviše „tanko“ da bi moglo biti konačni smisao. Razmislite, može li se taj smisao poturiti pominjanim mravima ili pčelama, pticama ili majmunima, da li bi vi rekli da je smisao njihovih života samo to ili ostaje ipak neka tajna koju samo naslućujemo, nešto što zaokružuje i njihove egzistencije?.. Formiranjem samosvesti, što zasad jedino potvrđeno imamo kod nas ljudi, to je dodatno upitno. Na kraju, odakle bi dolazilo i pitanje o smislu, kada nam je pod rukom zadovoljstvo, savršeno jasna vodilja naših stembjenja. Pitanja ne nastaju u ničemu, ona se *svakako* ne mogu ni pojaviti ako im nije vreme, i *uglavnom*, ako ne pretpostavljaju moguću odgovor. Dakle, ne implicirajući da apsolutno svako pitanje ima odgovor, možemo reći da se Frojd *svakako* nije mogao zapitati o dubinsko-psihološkom smislu meksičkih serija, jer ih nije bilo u to vreme (koliko je samo izgubio), niti se *uglavnom* može postaviti pitanje „Kakav je ukus pravougaonika?“ – nije smisljeno.

Ma koliko, znači, bio uvijen, zakamufliran, preobučen, taj princip zadovoljstvo – izbegavanje bola, on nas uvek vodi i praktično svi ćemo se u tome, ako smo iskreni, složiti, ali se ne možemo složiti da je to i smisao. Očekujemo, tražimo, verujemo da tu ima nešto više i smislenije i to zasad i izgleda tačno. Možda jednom od toga ostane tek razočaranje, možda shvatimo da smo ovde samo da bismo jurcali za zadovoljstvom, ipak nam do danas to nije dokazivo i ubedljivo. Danas verujemo da smo motivisani da učimo da bismo nešto znali i postali, jedemo da bismo bili siti, pravimo kuću da bismo imali gde živeti, idemo kod zubar da bismo popravili zub, spavamo da bismo se odmorili, itd,

dakle ne da bismo time zatvorili smisao života, iako smo u svemu tome ostvarenom ili postigli zadovoljstvo ili izbegli bol. Sve to tek znači da su zadovoljstvo i bol dobar način da prepoznamo da smo na nekom smislenom putu, koji će oni i dalje voditi, ali ne i osmišljavati..

Usput, ne bih se širio u priču o različitim tipovima zadovoljstva – od prostog uživanja do duhovnog postignuća, to je konačno sve zadovoljstvo proizvedeno nečim, rezultat nečega, što i jeste poruka. Ovde tome nema mesta, jer smo posmatrali samo zadovoljstvo kao takvo, ili „po sebi“, u kontekstu smisla, a putevi do njega su ono što faktički sadrže sve ostale ideje o smislu, te se o njima govori zasebno..

Ljubav i smisao

Ako pretpostavimo da je naša izmišljena osoba vrcava, može nam u daljem razgovoru ponuditi jedno vrlo primamljivo rešenje – ljubav. Mnogi ljudi inače na to skaču kao opareni, ne mislim bukvalno, nego psihološki. Diskutuje li se o ljubavi, nekako se svi probude i zaintrigiraju, svi imaju neki svoj stav, mišljenje, neko iskustvo. Svi imaju nešto da kažu po tom pitanju i uglavnom je to vrlo afirmativno i duboko. Uopšte je jako popularno glorifikovati ljubav, koristiti velike reči – „ljubav je sve“, „sve što nam treba je ljubav“, „dati život za ljubav“, „samo ljubav ostaje“ i sl. Tako bivamo „divni“, „romantični“, „emotivni“, iako je specifična težina takvih izjava mahom na nivou kriminalne patetike, pošto naše većinsko razumevanje problematike često ne ide dalje od ordinarnih floskula tipa „treba razlikovati ljubav od zaljubljenosti“ (kao da pa i to razumemo zaista). Mislim da nije potrebno da se izvinjavam onima koji zaista žive u tom duhu, oni se u ovim komentarima neće ni pronaći, niti da obrazložim šta bi to prava ljubav trebala biti, govorio sam o tome, ova poruka se odnosi na one koji i dalje žive u viškovima laži.

To je inače i polje u kome verovatno ima najviše citata, da ne

govorim o prisutnosti u svim oblastima umetnosti, zabave, života generalno i nema potrebe više o tome pričati. Naravno misli se na ljubav prema voljenoj osobi i naravno mnogi bi, kao i naš ispitanik, pogrešili i u tome videli hipotetični smisao. Mada nam je ta vrsta ljubavi najbliža i jeste način da osetimo njeno značenje, da doživimo to osećanje, ovde ne govorimo o njoj, nije ona tema. Ona je samo deo mnogo opštijeg pojma ljubavi – pravog kandidata za smisao života.

A ta opšta, sveobuhvatna ljubav jeste intrigantan i privlačan model smisla života za većinu ljudi, doduše skoro isključivo deklarativno. Kad to kažem prepoznajem osnovni problem sa ovom opcijom, njenu Božansku prirodu i ljudske izvođače – ne baš savršena kombinacija. Verovatno nikad ranije u istoriji ovaj nesrećni spoj nije bio vidljiviji od ovog našeg „postmodernog“ doba. Danas je ljubav postala totem i tabu, u nju se ne sme dirati, osim ako nećete da rizikujete da vas proglase „bezosećajnim“, „psihopatom“, „nečovekom“, „nehumanom osobom“. Nikad bezličnijeg, surovijeg, opustošenijeg duha, nikad više samozaborava i zaborava drugih, nikad manje milosti, vere, nade i, na drugoj strani, nikad više priče o ljubavi. Svi se volimo i sve volimo. Grlimo dojučerašnje neprijatelje, samo što suze „blagosti“ ne krenu, dirljivo volimo svu decu sveta, dok milioni dece gladuju, telom branimo kuce i mace, dok oni umiru na ulicama, iz sve snage se borimo za planetu, dok je svesrdno uništavamo, pa onda patimo zbog belih medveda koji više nemaju dovoljno leda, usvajamo zakone o zaštiti bubamara, očajni smo zbog prostradalih riba u nekoj rečici itd. Istovremeno nam, vedrog lica, sa jasno isforsiranom nijansom ozbiljnog, lepo doterana i našminkana dama sa televizije saopštava da je u zemljotresu poginulo tri hiljade ljudi, da neki starac živi bez struje mesecima, jer nije imao novac da plati račun, da devojčica živi sa gluvonemom majkom i bratom u nedovršenoj kući koja prokišnjava. Neposredno potom nas ista dama, već sa osmehom, podseća da je počela sezona kupanja na Adi, uz sliku ljudi koji se brčkaju i komentare kako je voda fino topla?? I posle toga svega još ide

prilog o nekom hodaču po žici i njegovom podvigu, zatim reklame, pa regularno sport itt...??? Profesionalno i rutinski, ne kažem, svako radi svoj posao. Ipak.. Je li taj minut na televiziji toliko skuplji od svega zašta se deklarativno zalažemo, može li neko da čita sa razumevanjem, napravi kratku stanku, pokaže malo pravog saosećanja i brige? Da li stvarno samo ja primećujem ovakve stvari? Da li samo meni smeta ovo licemerje, loše izvedena mimikrija humanosti, prelazak preko ljudskih tragedija i poraza ljudskosti kao preko pohabanog ležećeg policajca – jedva malo trucne, ali od muzike nismo ni primetili?..

Ne, ne shvatite me pogrešno, i ja živim ovde, u ovom dobu i trenutku, ne sećam se da sam i ja posvetio život ispravljanju ovakvih stvari, niti učinio nešto konkretno da pomognem, no bar se iskreno trudim da ne štetim i da makar zastanem i osvestim. Pritom ne mislim ni da treba da zaustavimo svoj život trajno zagledani u ove njegove ponore, jer su i oni neizbežni deo sveta u kome živimo, ali dajte da probamo usrazmeriti nesrazmeru deklarativnog i stvarnog, da učinimo koliko možemo ili bar pokažemo pijetet prema mukama ovozemaljskim. Nije pristojno lupati se u grudi i objavljivati ljubav, u glas napadati svakoga ko na majici ne nosi natpis „ja tako mnogo volim“ ili „ja sam tako human“ ili „ja tako saosećam“, ili bar neki bedž sa simbolom UNICEF-a, dok stvarni ljudi stvarno gladuju, stvarni psi stvarno umiru od zime na ulici, stvarna planeta stvarno pati i tog stvarnog čoveka konačno više dotiče rezultat fudbalske utakmice!? I još smo spremni da od toga pravimo smisao života! Prilično neprincipijelno, da ne budem i ja nepristojan i kažem nešto drugo.. Znamo li uopšte šta bi mi to u postignuću ovakvog smisla trebali postati? Znaju li svi oni koji nose zastavu ljubavi da to znači voleti sve od kamena i travke do čoveka, nemati u sebi trunke mržnje, zavisti, sebičluka, gneva i sl.– biti nešto kao neiscrpno vrelo, samogenerirajući izvor ljubavi koja isijava i koja nikad ne traži ništa zauzvat? Ili kako kaže Sveti apostol Pavle u Prvoj poslanici Korinćanima: „*Ljubav dugo trpi, blagotvorna je, ljubav ne zavidi, ljubav se ne gordi, ne nadima se, ne čini što ne pristoji, ne traži*

svoje, ne razdražuje se, ne misli o zlu, ne raduje se nepravdi, a raduje se istini. Sve snosi, sve veruje, svemu se nada, sve trpi.“ Neka dignu ruku oni koji to jesu ili misle da mogu biti.. Nešto ne vidim ruke, biće da svi imamo neku blokadu u ramenu.. Ma da bar možemo da se približimo tome, ali kako, samo željom i naučnim preporukama, ugledanjem na sveprisutno licemerje i beživotne parole? Nema supermarketa u koji možete ući i tražiti kilogram ljubavi, pola kilograma saosećanja, trista grama milosti, dva pakovanja brige za bližnjeg, i pet konzervi utešnih reči, tek da se nađe..

Za takvo pozicioniranje ljubavi, tj. njeno utvrđivanje u vidu onoga što hoćemo dostići kao smisao, možemo jedino izvesno tvrditi da se tome, doduše, ne protive (što bi rekao Kolakovski) zakoni fizike i hemije, ali je sve drugo protiv nas. Moguće je, naime, i da se dogovorimo i podelimo svu imovinu na jednake delove i svi imamo isto, nije protivno nijednom fizičko-hemijskom principu, samo što je suprotno svemu u ljudskoj prirodi. Kako možemo tu vrstu jednakosti među ljudima postaviti kao smisao života, tako otprilike možemo i ljubav – iz čega se nameće pitanje može li tako teško, tako iznimno mogućan koncept, nešto tako daleko od naše prirode biti opšteprihvatljivo rešenje? Mislite li da je Sveti Avgustin slučajno rekao: „Voli i čini što god hoćeš.“? Ovim duboko poučnim komentarom on je prikazao svu težinu postignuća i time autoritet koji iz njega proizilazi – onaj ko stvarno voli u tom božanskom smislu, njemu je zaista sve dozvoljeno i sve je na dobro. Koliko nas ima šanse da dogura do tamo? Možemo li kao nesrećni Sizif prihvatiti smisao života u stalnom naporu do nikad dostižnog vrha? Njemu je čak bilo i lakše, pošto je znao da mora, da nema izbora, dok se nama nudi toliko drugih, lakših, prijatnijih opcija.

Da, postavljanje ljubavi kao smisla, kao eksplicitnog cilja ovozemaljskog života, ne vidim kao smisljeno. Jer, sve i da se svi složimo da je ljubav smisao, zar nešto što bi bilo moguće kao statistička greška ne bi bilo besmisleno? Mislim, moglo bi i to biti u redu, ako prihvatimo ideju Albera Kamija da je „*sama borba da*

se stigne do vrha dovoljna (je) da ispuni ljudsko srce“.. S druge strane, ljubav kao pripadajuća ostvarenju smisla, nešto što kroz dostizanje smisla dolazi po sebi, isto kao i zadovoljstvo, to je već nešto drugo. Na taj način ljubav više nije skoro neostvarivi cilj, već mogući rezultat, nagrada za postignuto. Najzad, ljubav i jeste najveći izvor zadovoljstva i punoće življenja i time zlatni pehar ostvarenog smisla. Međutim, čak i ovako ljubav ostaje na nivou mogućeg i verovatnog, obzirom da i dalje ne znamo zasigurno šta je smisao ljudskog života, a i da znamo, nikad ne možemo pouzdano tvrditi da smo ga dostigli, da smo zatvorili krug.. Ne vidim, dakle, da smo sada i ovde sposobni da se poduhvatimo zadatka da ljubav kao takvu nazovemo našim ciljem i smislom, koliko god ona bila Božanski inspirativna.

Vrlina i smisao

Ostavljamo sada našu zamišljenu osobu u zamišljenom stanju i idemo dalje sami. Može li vrlina biti smisao života? – dovikuje nam iz daljine duh starih Helena. Oni su inače mnogo umovali na temu vrline i pridavali joj veliki značaj, što se najeksplicitnije vidi kod Aristotela. Za njega je svrha života dostizanje „blaženstva“ kao „najvećeg dobra“, a sadržaj istog bi činila „delatnost duše prema vrlini“. Na drugom mestu doduše kaže da je cilj svih ljudskih stremljenja sreća i da je ona to „najveće dobro“, no obrazlaže da nije svaka sreća istog kvaliteta. Tu dolazi do spajanja sreće ili zadovoljstva sa blaženstvom i putem vrlom življenja, jer samo delovanje u vrlini može odgovoriti na ono što je „zadatak čoveka“ i dovesti do „blaženstva“, što opet proizvodi zadovoljstvo kao uzgredni, „...završni rezultat, kao što mladalačkoj snazi pripada mladalačka lepota“. Organizovan po prirodi, sistematičan i pedantan, on u „Nikomahovoj etici“ daje spisak od četrnaest vrlina, koje se nalaze kao srednja ili umerena varijanta njihovih ekstrema, i navodi ih sledećim redom: hrabrost, umerenost, darežljivost, plemenitost, duševna veličina ili ponos,